

ความเชื่อเรื่องพิธีกรรมการหล่อพระวิถิปุทธยุคใหม่

Beliefs Regarding the Rituals of Casting Buddha Statues in the Modern Buddhist Era

Academic Articles

บทความวิชาการ

กันธิมา เผือกเจริญ Guntima Phueakchroey

อาจารย์ประจำ, สาขาวิชาแพทย์แผนไทย คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน
วิทยาเขตสกลนคร

Lecturer, Department of Thai Traditional Medicine, Faculty of Natural Resources, Rajamangala University of
Technology Isan Sakon Nakhon Campus

E-mail Guntima.pj@gmail.com

Article history

Received: 10 July 2025/ Revised: 8 August 2025

Accepted: 24 August 2025/ Available Online: 25 August 2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่องความเชื่อเรื่องพิธีกรรมการหล่อพระวิถิปุทธยุคใหม่นี้ พิธีประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ 1. พิธีบูชาฤกษ์ บวงสรวงสังเวทเวทดา 2. พิธีเจริญพระพุทธรูป 3. พิธีเททอง การหล่อพระในวิถิปัจจุบันมาจากความเชื่อและความศรัทธาอันแรงกล้าของผู้สร้าง มีความมุ่งหวังของอานิสงค์ของการหล่อพระ ซึ่งได้บุญตั้งแต่ที่คิดสร้างอันประกอบด้วยศรัทธาจัดเป็นตถาคตโพธิศรัทธา เมื่อบริจาครูปในการสร้างจัดเป็น ทานบารมี เมื่อชวนชวนติดตามงานสร้างพระปฏิมาจัดเป็นกุศลส่วนวิยยาวัจจมัย การส่งเสริมพุทธศิลป์ให้เจริญแพร่หลายเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา ด้านของสังคมนั้น ความเชื่อเรื่องพิธีกรรมการหล่อพระวิถิปุทธใหม่ การเททองหล่อพระก่อให้เกิดความสามัคคีของชุมชน พิธีกรรมการหล่อพระจะกลายเป็นเรื่องเล่าขานของคนในชุมชน เป็นตำนานประวัติของพระพุทธรูปองค์นั้น จิตจะนึกถึงพระอยู่เสมอ เป็นพุทธานุสติกรรมฐาน ความอึดอ้อมใจความสุขส่งผลให้ไฟแห่งศรัทธาพระพุทธศาสนาไม่จางคลาย คงดำรงมั่นอยู่กับพุทธศาสนิกชนตลอดไป

คำสำคัญ: ความเชื่อ; พิธีกรรม; การหล่อพระ; วิถิปุทธยุคใหม่

Abstract

The academic article on the belief in the ritual of casting Buddha images in the modern Buddhist way consists of three steps: 1. The auspicious worship ceremony to pay homage to the deities, 2. The chanting of Buddhist scriptures, and 3. The casting of the Buddha image. The current practice of casting Buddha images stems

from the strong beliefs and faith of the creators, who aspire for the merit that comes from this act. The merit begins from the intention to create, which is rooted in faith, categorized as the faith of the Tathagata. When donating resources for the creation, it is considered a form of generosity (dana paramita). Actively participating in the creation of Buddha images is regarded as a wholesome deed (kusala). Promoting Buddhist art to flourish and spread is a way to preserve the teachings of Buddhism. From a social perspective, the belief in the modern Buddhist ritual of casting Buddha images fosters community unity. The ritual of casting Buddha images becomes a narrative shared among community members, forming a legend about that particular Buddha image. The mind is constantly reminded of the Buddha, serving as a basis for mindfulness (Buddha-anusati). This sense of fulfillment and happiness ensures that the flame of faith in Buddhism does not fade away, remaining steadfast among Buddhists forever.

Keywords: Beliefs; Rituals; Buddha casting; Modern Buddhist way

บทนำ

การกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อให้ได้รับผลสำเร็จและนำไปสู่ผลที่ต้องการ อันเป็นเครื่องน้อมนำศรัทธาที่จะพาเข้าสู่เป้าหมายของวิถีทางวัฒนธรรมทางความเชื่อ เอกลักษณะที่สำคัญยิ่งของพิธีกรรม คือการเป็นช่องทางสื่อสารที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติการจัดเครื่องบวงสรวงบูชาในพิธีกรรมและผู้เข้าร่วมพิธีกรรมนั้นย่อมตระหนักว่าตนมีส่วนร่วมในพิธีกรรมนั้น ซึ่งมีความจริงจังและความหมายบางอย่างแอบแฝงอยู่เสมอ ดังนั้น พิธีกรรมคือการกระทำที่คนเราสมมติขึ้นเป็นขั้นเป็นตอน มีระเบียบวิธี เพื่อให้เป็นสื่อหรือหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ ทำให้เกิดความสุขสบายและมีกำลังใจที่จะดำเนินกิจกรรมงานนั้นต่อไป (2021, MCU Journal Social Development. 6 (2);211-212) หรืออีกนัยหนึ่ง พิธีกรรมหมายถึงพฤติกรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อความเชื่อทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดก็ตามต่างก็มีการปฏิบัติต่อศาสนาของตน ตามความเชื่อและความศรัทธาจึงก่อให้เกิดเป็น “พิธีกรรม” เช่น พิธีกรรมการอุปสมบท พิธีกรรมวันสำคัญทางศาสนา เป็นต้น

ประวัติความเป็นมาของพิธีกรรมการหล่อพระ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายของคำว่าพิธีกรรมไว้ ดังนี้ “พิธีกรรม” ประกอบกันขึ้นจาก 2 คำคือ “พิธี กับ กรรม” คำว่า “พิธี” เป็นคำนาม หมายถึง งานที่จัดขึ้นตามลัทธิความเชื่อตามขนบธรรมเนียมความขลังหรือความเป็นสิริมงคล ส่วนคำว่า “กรรม” เป็นคำนามเช่นกัน หมายถึง การงาน การกระทำเมื่อนำ 2 คำมารวมกัน เป็นคำว่า “พิธีกรรม” มีความหมายว่า การบูชาอย่างมีแบบอย่างหรือแบบแผน “พิธีกรรม” นั้น จึงหมายถึง แนวทาง หรือ วิธีทำงานพิธีตามที่ได้กำหนดไว้ให้ถูกต้อง (Royal Institute, 2011, p. 834) แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนานั้น คำว่า “พิธีกรรม” (ritual) มีความหมายอันลึกซึ้งที่แสดงให้เห็นถึงวิถีทางวัฒนธรรมการกระทำพิธีกรรมจะต้องมีการแนะนำ และให้ผู้ร่วมพิธีได้ศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีตามหลักการทางพิธีกรรมที่ถูกต้อง เช่น พระราชพิธีมงคลและอวมงคล พิธีกรรมเกี่ยวกับการบวงสรวง ตามความหมายของภาษาไทยคำว่าพิธีกรรมนั้น หมายถึง แนวทางหรือวิธีทำงานพิธีตามที่ได้กำหนดไว้ให้ถูกต้อง ศาสนพิธี หมายถึง การบูชาแบบอย่างหรือแบบแผนต่างๆที่ปฏิบัติในทางศาสนา การแสดงอย่างมีเจตนาของแบบแผนพฤติกรรมบางอย่างซึ่งเป็นสื่อสัญลักษณ์อันมีผลกระทบหรือมีส่วนร่วมในชีวิตสังคม พร้อมทั้งแสดงทัศนคติว่าพิธีกรรมนั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญในชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งสิ้นชีวิต เป็น

กิจกรรมหลักที่สำคัญของชีวิตทางสังคม ทั้งนี้ พิธีกรรมจะมีลักษณะสำคัญหลายประการหากมองจากมิติต่างๆ เช่น พิธีกรรมคือการลงมือกระทำมิใช่เป็นเพียงการคิดคำนึงและมักเป็นการกระทำที่มีแบบแผนอันชัดเจน ประกอบด้วยขั้นตอนและกรรมวิธีที่กระทำซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกลายเป็นความเคยชิน หากจะมีการเปลี่ยนแปลงก็มักเป็นไปอย่างเชื่องช้า หรืออีกนัยหนึ่งบ่อเกิดของพิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อความเชื่อทางศาสนา ต่างก็มีการปฏิบัติต่อศาสนาของตนจึงก่อให้เกิดเป็นพิธีกรรมทางศาสนาด้วยความเชื่อและความศรัทธา

การปฏิบัติตามความเชื่ออย่างมีขั้นตอนหรือแบบแผนกลายเป็นพิธีกรรมนั้น จัดให้มีขึ้นในช่วงเวลาที่กำหนด เช่น การประกอบพิธีกรรมที่สำคัญทางศาสนา พิธีกรรมในงานประเพณีต่างๆ ความสำคัญของพิธีกรรมมีอยู่ 2 ด้านคือ ด้านความศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) และด้านความสูงส่ง (Holy) ถ้าพิธีกรรมใดมิได้ทำเพื่อความศักดิ์สิทธิ์และสูงส่งก็อาจไม่ใช่พิธีกรรม โดยเฉพาะพิธีกรรมทางศาสนา มนุษย์มีความเชื่อว่าความศักดิ์สิทธิ์อยู่รอบตัว ซึ่งเป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้แต่รู้สึกได้ ผู้ประกอบพิธีกรรมให้ความเคารพและศรัทธามีผลต่อจิตใจ คือผู้ที่ได้กระทำกิจกรรมตามพิธีกรรมเกิดพลังใจที่จะก้าวเดินต่อไปในแนวทางที่ถูกต้องถูกธรรม มีพลังในการก้าวข้ามผ่านอุปสรรคที่ขวางกั้น (Buddhist Festivals and Traditions : Buddhism Group Course Code 000 238 Bachelor's Degree Program , 1996, p. 212) สัญลักษณ์ต่างๆทางพิธีกรรม ประกอบด้วย ดอกไม้ ธูป เทียน บายศรี เครื่องเช่น ท่าร่ายรำ การประนมมือ การขับร้อง บรรเลงดนตรี เพื่อให้เกิดความสงบและสุขใจ ประเทศไทยประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ พิธีกรรมจึงเกี่ยวข้องกับเรื่องของศาสนา เรียกว่าศาสนาพิธี ซึ่งเป็นเครื่องมือสืบทอดพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดความรักและสามัคคีของคนในสังคมนั้น และแสดงถึงความเจริญทางจิตใจของคนในสังคม

ผู้เขียนมีความสนใจที่จะศึกษาพิธีกรรมการหล่อพระวิสุทธิบุคคลใหม่ การจัดการกระบวนการขั้นตอนของพิธีกรรมการหล่อพระนั้น ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่มีการเททองหล่อพระจนกลายเป็นการยึดถือปฏิบัติและถูกพัฒนาจากการบอกกล่าวเล่าต่อกันมาทั้งศึกษาดำรงบ้านที่ที่เป็นลายลักษณ์อักษร พร้อมกับคำบอกเล่าของพ่อครูหรือพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรม แล้วยึดถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเททองหล่อพระ ผู้เขียนมีความเห็นว่าพิธีกรรมการหล่อพระนั้นสามารถน้อมนำให้ผู้ศรัทธาเข้าถึงธรรมที่สูงขึ้นจากจิตนาการที่นำไปสู่ความเชื่อ และนำไปสู่การปฏิบัติตามความเชื่อนั้นผ่านขบวนการทางพิธีกรรม

ความสำคัญของพิธีกรรมของพุทธศาสนา

พิธีกรรมของศาสนาพุทธ จำแนกตามรูปแบบแห่งการปฏิบัติ เป็น 2 ประเภท คือ

1) พิธีกรรมบริสุทธิ์ คือ พิธีกรรมที่เป็นพุทธบัญญัติ เป็นพิธีการเกี่ยวกับวินัยสงฆ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้อย่างไร จะต้องปฏิบัติพิธีกรรมนั้นให้ถูกต้องตามพุทธบัญญัติ

2) พิธีกรรมประยุกต์ คือ พิธีกรรมที่พัฒนาขึ้นในท้องถิ่น คือ พิธีกรรมที่ พุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นต่างกำหนดขึ้น โดยมีการผสมผสานขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับกิจกรรมทางพุทธศาสนา และได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นประเพณี (Royal Institute Dictionary, 2011, 2013, p. 255)

ความหมายของพิธีกรรมตามนักวิชาการนั้น พิธีกรรมเป็นส่วนสำคัญในสังคมมนุษย์มาอย่างยาวนาน ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมทางศาสนา สังคม หรือวัฒนธรรม นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายและมุมมองที่แตกต่างกันออกไป เพื่อทำความเข้าใจถึงแก่นแท้ของพิธีกรรม

ตามแนวคิดของดัวร์เคม (Durkheim, 1912/1915) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส มองว่าพิธีกรรมเป็น "การกระทำที่เป็นทางการและมีแบบแผนซึ่งถูกกำหนดไว้โดยกลุ่มสังคม และมีจุดประสงค์เพื่อยืนยันและเสริมสร้างความรู้สึกมีส่วนร่วมทางสังคมและศีลธรรมของกลุ่ม" สำหรับดัวร์เคม พิธีกรรมมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม (social solidarity) โดยผ่านการรวมตัวกันของผู้คนเพื่อเข้าร่วมในกิจกรรมที่มีความหมายร่วมกัน สิ่งนี้ช่วยให้สมาชิกในสังคมรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม และตอกย้ำคุณค่าและบรรทัดฐานที่สำคัญของสังคมนั้น ๆ

ตามแนวคิดของวิกเตอร์ เทอร์เนอร์ (Victor Turner) นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ ให้ความหมายพิธีกรรมโดยเน้นที่ "กระบวนการเปลี่ยนผ่าน (liminality) และการรวมตัวกันทางสังคม (communitas)" เทอร์เนอร์มองว่าพิธีกรรมมักประกอบด้วย 3 ระยะ คือ ระยะแยกตัว (separation) ระยะเปลี่ยนผ่าน (liminality) และระยะกลับคืนสู่สังคม (reaggregation) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะเปลี่ยนผ่าน ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมจะหลุดพ้นจากสถานะทางสังคมปกติ และเข้าสู่สถานะที่ไม่มีโครงสร้างชัดเจน ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างลึกซึ้ง (communitas) ก่อนที่จะกลับไปสู่บทบาททางสังคมเดิมที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงหรือเสริมสร้างขึ้นมาใหม่ พิธีกรรมจึงเป็นกลไกสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสถานะ หรือบทบาททางสังคมของบุคคล

ตามแนวคิดของคลิฟฟอร์ด เกียร์ทซ์ (Clifford Geertz) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ให้ความหมายพิธีกรรมในเชิงสัญลักษณ์ โดยมองว่าพิธีกรรมเป็น "ระบบการกระทำที่เป็นสัญลักษณ์ซึ่งทำหน้าที่สื่อความหมายและสร้างโลกทัศน์ให้กับผู้เข้าร่วม" สำหรับเกียร์ทซ์ พิธีกรรมไม่ใช่แค่การกระทำ แต่เป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ที่ผู้คนใช้เพื่อทำความเข้าใจและตีความโลก การกระทำในพิธีกรรมไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนไหว คำพูด หรือวัตถุ ล้วนมีความหมายลึกซึ้งที่สะท้อนถึงค่านิยม ความเชื่อ และอุดมการณ์ของกลุ่มสังคมนั้น ๆ พิธีกรรมจึงเป็นวิธีที่สังคมสร้างและรักษาระบบความหมายของตนเอง

จากความหมายคำว่าพิธีกรรมตามแนวคิดของนักวิชาการทั้งสามท่าน สามารถสรุปความหมายภาพรวมของพิธีกรรมได้ว่า พิธีกรรมคือการกระทำที่มีแบบแผนเป็นทางการและเป็นสัญลักษณ์ ซึ่งถูกกำหนดโดยกลุ่มสังคม มีจุดประสงค์เพื่อสื่อความหมายยืนยันคุณค่าทางสังคมและสร้างความเป็นปึกแผ่น รวมถึงเป็นกลไกในการเปลี่ยนผ่านสถานะหรือบทบาทของบุคคลในสังคม พิธีกรรมเป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนและมีหลายมิติ สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ ค่านิยม และโครงสร้างทางสังคมของมนุษย์ในรูปแบบที่หลากหลาย พิธีกรรมจึงไม่ใช่เพียงแค่การกระทำที่ทำตามกันมาแต่เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ผู้คนเข้าใจโลกของตนเอง เชื่อมโยงกับผู้อื่นและดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความหมาย

ศาสนพิธี หมายถึง ระเบียบแบบแผนหรือแบบอย่างที่ดีปฏิบัติในศาสนา เมื่อนำมาใช้ในพระพุทธศาสนา จึงหมายถึงระเบียบแบบแผนหรือแบบอย่างที่ดีปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ศาสนพิธีช่วยทำให้ความศรัทธาต่อพุทธศาสนิกชนมีความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เป็นสิ่งตอกย้ำใจให้ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยได้อย่างดีเยี่ยม จึงเป็นระเบียบแบบแผนอันดีงาม สามารถแบ่งออกได้เป็นหมวดใหญ่ๆ ได้ 4 หมวด

- 1) กุศลพิธี เป็นพิธีเกี่ยวกับการอบรมความดีงามทางพระพุทธศาสนาเฉพาะบุคคล เช่น การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ การเวียนเทียนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และการรักษาศีล เป็นต้น
- 2) บุญพิธี เป็นพิธีทำบุญเนื่องด้วยประเพณีในครอบครัวซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต
- 3) ทานพิธี เป็นพิธีถวายทานต่างๆ เช่น เครื่องสังฆทาน เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค

4) ปกิณกะพิธี เป็นพิธีเบ็ดเตล็ด ได้แก่ การอาราธนาศีล การประเคนของพระ (Preliminary ceremony, [Online]. Retrieved from <https://www.thaichaplain.com>. (Retrieved 13 August 2025)

องค์ประกอบของงานพิธีกรรม นอกจากเป็นการกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อให้ได้รับผลสำเร็จและความต้องการอันเป็นเครื่องน้อมนำศรัทธาที่จะพาเข้าสู่เป้าหมาย ตามวัตถุประสงค์ของผู้ที่จัดกิจกรรมนั้น ยังสามารถน้อมนำให้ผู้ศรัทธาเข้าถึงธรรมได้อีกด้วย พิธีการของพิธีกรรมเป็นขั้นตอนของพิธีที่กำหนดไว้ตามลำดับตั้งแต่เริ่มต้นพิธีจนจบพิธี เพื่อให้การจัดกิจกรรมในพิธีนั้นเป็นไปด้วยความถูกต้อง เรียบร้อย และสวยงาม นำมาซึ่งความศรัทธาและความเชื่อในการจัดกิจกรรมร่วมกัน ทั้งในส่วนผู้ที่เข้าร่วมพิธีและผู้ที่ยกย่อง พิธีกรจึงเป็นบุคคลหนึ่งที่สำคัญที่จะเป็นผู้ดำเนินรายการประกอบพิธีกรรมให้เป็นไปตามขั้นตอนที่ได้กำหนดไว้ โดยทำหน้าที่รับผิดชอบในด้านพิธีการ ประสานควบคุมและกำกับพิธีการให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยตาม ในกรณีที่เป็นพิธีกรรมทางศาสนา จะเรียกว่า “ศาสนพิธีกร” ซึ่งหมายถึงผู้ทำหน้าที่ควบคุมและปฏิบัติศาสนพิธีให้ถูกต้องตามพิธีกรรมทางศาสนา คุณสมบัติของศาสนพิธีกรนั้น ต้องมีความรู้ความสามารถในการปฏิบัติศาสนพิธี มีไหวพริบปฏิภาณ 4 ตัดสินใจและแก้ไขข้อขัดข้องได้รวดเร็วและเรียบร้อย มีความละเอียด รอบคอบ แต่งกายและปฏิบัติตนให้เหมาะสมตามกาลเทศะ มีมารยาทเรียบร้อย และสามารถประสานงานควบคุมกำกับพิธีการได้อย่างดี พิธีกรรมจึงเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งสิ้นชีวิต เป็นกิจกรรมหลักที่สำคัญทางศาสนาและประเพณีวัฒนธรรม พิธีกรรมจะมีลักษณะสำคัญและมักเป็นการกระทำที่มีแบบแผนอันชัดเจน ประกอบด้วยขั้นตอนและกรรมวิธีที่กระทำซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกลายเป็นความเคยชิน หากจะมีการเปลี่ยนแปลงก็มักเป็นไปอย่างเชื่องช้า ขณะที่พิธีกรรมเกิดขึ้นผู้เข้าร่วมในพิธีย่อมตระหนักว่าตนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในพิธีกรรมนั้นๆ พิธีกรรมมีความจริงจังและความหมายบางอย่างแอบแฝงอยู่เสมอ การประกอบพิธีกรรมนั้นเปรียบเสมือนหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ ซึ่งทำให้เกิดความสบายใจและมีกำลังใจที่จะดำเนินชีวิตต่อไป พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพฤติกรรมที่พึงปฏิบัติต่อความเชื่อทางศาสนาและความศรัทธาของตนเองด้วยความศรัทธาที่เปี่ยมล้นโดยปราศจากข้อสงสัยใดๆทั้งสิ้น

พิธีกรรมการหล่อพระยุคโบราณ

การหล่อพระจัดอยู่ในพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ ประเภทพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างและสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างพระพุทธรูป หรือพระพุทธรูปจำลอง เพื่อเป็นที่สักการบูชาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปเปรียบเสมือนรูปเคารพแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้พบหลักฐานตั้งแต่เมื่อแรกเริ่มรับวัฒนธรรมทางศาสนา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 8-9 ว่ามีการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้นในสมัยทวารวดีตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน พระพุทธรูปในแต่ละยุคสมัยได้สะท้อนถึงงานช่างที่บ่งบอกถึงความเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละสกุลช่าง พัฒนาการทางด้านรูปแบบความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับดินแดนใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ยังมีเรื่องของขนาดปริมาณและวัสดุในการสร้างที่บอกได้ถึงความสำเร็จรุ่งเรืองความเสื่อมความมีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในสังคมไทยยังมีความเชื่อศรัทธาพระพุทธรูป มีการเคารพบูชาการสร้างและการทำนุบำรุงรักษาพระพุทธรูปอยู่ตลอดเวลา และมาในยุคปัจจุบันมีความศรัทธาเพิ่มมากยิ่งขึ้น ความศรัทธาดังกล่าวเป็นผลมาจากชาวไทยเป็นชาวพุทธที่มีความเชื่อในการทำบุญกุศลด้วยการสร้างพระพุทธรูปเพื่อถวายให้กับพระพุทธศาสนา เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งหรือตัวผู้สร้างเองเพื่อเป็นการสั่งสมบุญบารมีในอันที่จะไปเกิดในชาติที่ดีขึ้น ความปรารถนาที่จะไปเกิดในยุคของพระศรีอารยและผลสุดท้ายคือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดคือการนิพพาน ด้วยเหตุที่พระพุทธรูปเป็นตัวแทนอย่าง

หนึ่งของงานศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญและความเสื่อมของบ้านเมืองและพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปไม่ใช่รูปเหมือนพระพุทธรูปเจ้าแต่เป็นรูปสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป พระพุทธรูปแต่ละสกุลช่างแต่ละสมัยจะมีความแตกต่างกันด้านรูปทรงบ้าง ถ้าว่าพระพุทธรูปทุกองค์ล้วนแสดงถึงสัญลักษณ์สำคัญที่เรียกว่ามหาบุรุษลักษณะ คือ ลักษณะของมหาบุรุษทั้ง 32 ประการ ซึ่งมีระบุในตำนานว่าเป็นลักษณะของพระพุทธรูป เช่น มีขนระหว่างคิ้วเรียกว่า อุณาโลม ส่วนบนของศีรษะนูนสูงขึ้นคล้ายสวมมงกุฎ เรียกว่า พระเกตุมาลาหรือพระอุษณีย์ชะ มีพระรัศมีหรือ แสงเปล่งออกมาจากพระเศียรคล้ายดอกบัวตูมชูสูงขึ้นคล้ายเปลวไฟ เป็นต้น (Important Buddha images and Buddhist art in Thailand. Honorable Mention Book Award Documentary Outstanding Book 2012, 2012, p. 27)

ในคัมภีร์สินตลปภาสนี มัชฌิมนิกายสกุฏิกาย ได้อธิบาย สิบปน.ติ ยง.กัญจิก หต.ถโกสล.ล ฯ มัชฌิมปณณาสกเวาเสฏฐสูตตฎีกายมปิ เตหิ เตหิ อุปา เยหิ สิกขิตพพตเถน สิบปี, ตตถ หตถโกสลลนติ วุตต ฯ (Pali Commentaries, 2558; 457/239) และในคัมภีร์มจลตถทีปนี Mangalattadhipani มจล. (Pali Commentaries Tripitaka , 2539, 1/ 115) แปลว่า ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรม (งานฝีมือ) อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าศิลปะ (สิบป) ฯ แม้นในฎีกาเวาเสฏฐสูตตมัชฌิมปณณาสก เวาพระฎีกาจารย์ก็กล่าวไว้ว่า “ความเป็นผู้ฉลาดเทียบแหลมในหัตถกรรมในศิลปะนั้นถือว่าเป็นชื่อว่าศิลปะเพราะอรรถว่าอันบุคคลพึงศึกษาโดยอุบายทั้งหลายเหล่านั้น” ในมงคลสูตร ศิลปะจัดเป็นมงคลสูงสุดของชีวิต (Buddhist Art: Applied Buddhism, 2018, p. 27) การหล่อสร้างพระพุทธรูปนั้น อานิสงส์ น. “อานิสส” (ปุงลิงค์) หมายถึง การสรรเสริญ คือสิ่งซึ่งเป็นที่น่ายกย่อง ผลดี อานิสงส์การหล่อพระพุทธรูป ผู้สร้างพระพุทธรูปจะได้ประโยชน์ คือได้บุญตั้งแต่ที่คิดสร้างอันประกอบด้วยศรัทธาในพระพุทธรูป จัดเป็นตถาคตโพธิศรัทธา ถือเป็นส่วนหนึ่งของบุญกิริยาวัตถุ 10 คือที่ตั้งแห่งการทำบุญ,ทางทำความดี โดยย่อมี 3 ข้อ ได้แก่ ทานมัย สีสมัย ภวานามัย 1.ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ 2.สีสมัย ทำบุญด้วยการรักษาศิลปะหรือประเพณีดี 3. ภวานามัย ทำบุญด้วยการเจริญภวานาคือฝึกอบรมจิตใจ (Royal Institute Dictionary. In honor of His Majesty, 2011, p. 93)

ขั้นตอนหลักในการหล่อพระพุทธรูปโบราณ เริ่มต้นด้วยการปั้นหุ่นพระด้วยดินเหนียวผสมทรายหรือทำพิมพ์ด้วยขี้ผึ้ง ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการกำหนดรูปลักษณ์ของพระพุทธรูปในการทำแม่พิมพ์ เมื่อได้หุ่นพระแล้วจะนำไปหุ้มด้วยส่วนผสมของปูนปลาสเตอร์ ทราย และน้ำ จากนั้นจะใช้ลวดพันรอบเพื่อให้แข็งแรง ก่อนหุ้มด้วยดินนอกอีกชั้น และทำช่องสำหรับเทโลหะ ขั้นตอนต่อมาคือการเผาหุ่นและเททอง ต้องนำแม่พิมพ์ที่ได้ไปเข้าเตาเผาเพื่อให้ขี้ผึ้งที่อยู่ภายในละลายไหลออกมา และทำให้แม่พิมพ์แห้งและแข็งแรง เมื่อแม่พิมพ์พร้อมและโลหะ เช่น ทองเหลือง ทองแดง หรือสำริด หลอมละลายได้ที่แล้ว ช่างจะเทโลหะร้อนลงไปแม่พิมพ์อย่างระมัดระวัง และต่อเนื่องด้วยขั้นตอนของการตกแต่งหลังจากที่โลหะเย็นตัวลงแล้วจะทุบแม่พิมพ์ดินออก จากนั้นจึงทำการขัดแต่งผิวพระพุทธรูปให้เรียบเนียน และอาจมีการลงรักปิดทองในขั้นตอนสุดท้าย จากหนังสือบันทึกของอาจารย์เอี่ยม ยูวนิยม สมัยดำรงเป็นเจ้าคุณพระปริยัติโสภณ ได้บันทึกพิธีกรรมการหล่อพระแบบโบราณนั้น ได้แฝงหลักข้อคิดอะไรไว้ในพิธีกรรม นอกจากความเชื่อความศรัทธา สำหรับพิธีกรรมการหล่อพระ บรรจุพระเป็นพิธีที่น่าปิติยินดีและเป็นกุศลอย่างยิ่งแก่ผู้สร้างและผู้ทำพิธีด้วย เพราะว่าได้มีโอกาสได้ทำบุญร่วมกัน โดยช่วยให้เกิดพุทธานุสติอยู่เสมอ ยิ่งกว่านั้นยังมีความเชื่อที่ว่าต่อกันมาว่า การหล่อพระนั้นทำให้ผู้สร้างมีชะตารุ่งโรจน์ขึ้น ทำให้หมดเคราะห์หมดโศกได้ แต่อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมก็นับว่าเป็นส่วนหนึ่งของพิธีนี้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของฤกษ์ยามคล้าย จะเป็นเรื่องความเชื่อทางไสยศาสตร์ก็มี

ในสมัยโบราณ พระประจำวันนั้นเมื่อหล่อเสร็จเรียบร้อยแล้วต้องหาฤกษ์บรรจุ สำหรับพระประธานและพระอื่นๆ เช่น พระปางมารวิชัย พระป่าเลไลย์ อันนี้ไม่ต้องบรรจุ พิธีการหล่อพระนั้นสมัยโบราณก็จะทำพิธีที่วัดหรือบ้านของช่าง หล่อก็ได้ ถ้าเป็นที่นิยมก็มักทำพิธีที่วัด ในพิธีกรรมการหล่อพระนั้นจะใช้พระสวดมนต์ 9 รูป พิธีหล่อพระจะล้อมด้วย ร้วที่มีราชวัตรฉัตรตรง ต้นกล้วย ต้นอ้อยแล้วก็ใช้สายสิญจน์วนรอบ ตั้งอาสนะสงฆ์ต่างหากแต่ต้องโยงถึงกันด้วย สายสิญจน์ ถ้ามีพิธี 2 วัน วันแรกต้องมีสวดมนต์แบบทำบุญวันเกิดแบบนพเคราะห์ คือทำบุญที่มีเครื่อง 5 ได้แก่ รูป 5 เทียน 5 ดอกไม้ 5 กระถางข้าวตอก 5 กระถางละ 9 สี วางไว้หน้าโต๊ะหมู่บูชานอกจากนั้นก็จะมีบาตรน้ำมนต์ มีครอบ ดับเทียน แล้วให้เอาโลหะต่างๆที่ใช้ในพิธีหล่อพระเข้าในพิธีสวดมนต์ ถ้าเป็นองค์เล็กให้เอาหุ่นเข้าไปในพิธีด้วย กลางคืนสวดพุทธานุสสติและนั่งปรก วันที่สองที่จะถึงพิธีเททองให้สังเวทเวทดา จุดเทียน 40 เล่ม รูป 40 ดอก บูชา ดาวนพเคราะห์ 9 ดาวฤกษ์ 27 พระอินทร์ 1 พระพรหม 1 พระยม 1 พระกาฬ 1 แล้วอธิษฐานให้พระที่จะหล่อสวย งดงามบริสุทธิ์และทรงมหิธานุภาพ สามารถป้องกันทุกขโศกโรครภัยและอุปสรรคทั้งหลายและอำนวยให้อายุ วรรณะ สุขะ พละ เกิดขึ้นทุกประการ จากนั้นพระผู้เป็นประธานก็ประพรมน้ำมนต์บริเวณ เมื่อได้ปฐมฤกษ์เจ้าภาพผู้สร้าง ถีอปลายสายสิญจน์ข้างหนึ่งไว้ ส่วนอีกด้านหนึ่งติดอยู่กับค้ำคิมซึ่งข้างกำลังจับเข้าขึ้นเททอง ผู้เข้าร่วมพิธีพนมมือ อธิษฐาน พระสวดชัยนโตแล้วต่อยบพ อตตะสัทโธ ถ้ามีพิธีวันเดียวต้องเริ่มมีพิธีสวดนพเคราะห์ก่อนถึงเวลาเททอง ประมาณ 2 ชั่วโมง นอกจากไม่มีสวดพุทธานุสสติก็จะมีแต่พระนั่งปรกเท่านั้น ในเวลาต่อมาไม่ค่อยได้เห็นมีการสวด พุทธานุสสติเห็นแต่ในพิธีหล่อพระประธานเท่านั้น ส่วนใหญ่เจ้าภาพที่ปรารถนาให้เกิดความขลังความศักดิ์สิทธิ์มาก ขึ้น เจ้าภาพก็มักจะนำแผ่นทองเหลืองทองแดงตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดหกนิ้วไปให้พระที่เข้าไปในพิธีช่วยลงอักขระ ยนต์ ลงนะ แล้วนำไปใส่เข้าหล่อ

พิธีบรรจุพระนั้นจะต่างจากพิธีหล่อตรงที่มีการจัดพระประกอบด้วยดอกไม้และเทียนเงิน 1 เล่ม เทียน ทอง 1 เล่ม หนักเล่มละ 6 บาท ทองวาง ด้านซ้าย เงินวางด้านขวา รูปหอม 5 ดอก ข้าวตอก 5 กระถาง ดอกไม้ 5 กระถางละ 9 สี เทียนหก สลึง ไล่ 9 เส้น 7 เล่ม รูปจันดอกเล็กๆวางไว้หน้าพระ เครื่องสังเวทวางบนผ้าขาวทำมุมด้าน หนึ่ง เมื่อได้เวลาปฐมฤกษ์เจ้าภาพจุดเทียนเงิน เทียน ทอง และรูป ที่หน้าพระ จุดเทียน หกสลึง 5 เล่มก่อน แล้วบูชา พระรัตนตรัย พระคุณบิดามารดา คุณครูบาอาจารย์ เสร็จแล้วอธิษฐานจุดเทียนอีกสองเล่มเอา ไปวางไว้ข้างเครื่อง สังเวท จุดรูปจันอีก 8 ดอกปักไว้ข้างเครื่องสังเวท กราบไหว้บูชาเทวดาทั้งหลาย แล้วตั้งจิตอธิษฐานตามความ ปรารถนา

จากนั้นพระผู้เป็นประธานจะเริ่มพิธีบรรจุ ตามปกแล้วบรรจุได้ฐานพระโดยนายช่างจะทำพิธีนำแผ่น โลหะมาปิดด้วยสกรุนี้อต และต่อไปก็คือเครื่องใช้และสิ่งของที่จะใช้บรรจุเครื่องบรรจุมิ แผ่นทอง แผ่นเงิน ตามตำรา ใช้โลหะบริสุทธิ์หนัก 1 บาท หนึ่งแผ่นตัดเป็นวงกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 9 นิ้วหรือว่าขนาดพอเหมาะที่จะบรรจุ ในฐานพระได้ บรรจุดวงชะตาของเจ้าภาพ พร้อมทั้งจดชื่อ-นามสกุลของเจ้าภาพบิดา มารดา ทองใบสำหรับห่อพระ ธาตุเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 ฟุต 1 แผ่น พระบรมธาตุ 1 พระองค์ พระธาตุพระสารีบุตร 1 พระองค์ พระธาตุ พระสิวลี 1 พระองค์ พระนพเกล้า จันทรทั้ง 5 ยอดรัก ยอดสวาท ยอดกาหลง เอามาตากแห้งทำเป็นมวลสาร พอประมาณ เส้นผมพ่อแม่ ซาดหาคุด (ซาดประสมกับปรอทและ กำมะถันเพื่อจะให้ซาดจับแน่นกับเนื้อทองดูจ กะไหลและเพื่อจะให้สุก) ชันโรงดินเพียง หรือขี้สูดดินเพียง มีมาตั้งแต่โบราณ พระเกจิอาจารย์นิยมนำมาอุดเบี้ยแก้ อุดฐานพระกริ่ง หุงทำสีผึ้ง (ภาคอีสาน เรียกขี้สูด) น้ำมันหอมขนาดเล็ก 1 ทองคำเปลว 20 แผ่น รักจันพอสมควร กระแจะเจิม ส่วนอุปกรณ์ เบ็ดเตล็ด เหล็กจารย 1 (เหล็กปลายแหลมคล้ายที่ใช้สำหรับสักรยันต์) ดินสอดำ 1 สำลี 1

ม้วนผ้าเช็ดมือ กระจกเช็ดมือ ค้อนตีตะปู น้ำมันก๊าดสำหรับล้างมือที่เปื้อนรัก หลังจากที่เจ้าภาพจุดเทียนบูชา พระรัตนตรัย และเทพดาแล้ว พระผู้เป็นประธานก็ใช้เหล็กจารยเขียนดวงชะตาของเจ้าภาพลงในแผ่นเงินหรือแผ่นทองนั้นเขียนวันเดือนปีเกิดพร้อมชื่อนามสกุลตลอดจนชื่อบิดามารดาด้วยเสร็จแล้วทำด้วยน้ำมันหอม น้ำมันหอมส่วนใหญ่เป็นน้ำมันจันทร์และชาทรคุณแล้วเจิมที่ดวงชะตานั้น พระจะสวดชยันโตหนึ่งจบใช้ใช้ดินสอดำลงยันต์ที่ใบทาด้วยน้ำมันมะกอกและชาทรคุณแล้วค่อยเอาทองใบนั้น ห่อด้วยพระธาตุอื่นๆ เรียบร้อยแล้วจึงเจิม ต่อจากนั้นใช้เหล็กจารยลงยันต์ที่ได้ฐานพระแผ่นโลหะ สำหรับปิดด้านในลงเสร็จแล้วก็เจิมทั้งสองแผ่น ต่อจากนั้นพระผู้เป็นประธานเทผงจันทร์ ทั้งห้า ยอดศรีก ยอดสวาท ยอดกาหลง ลงในฐานพระ เวลานั้นพระจะสวดชยันโตไปเรื่อยๆ จนกว่าจะปิดฝาเสร็จ ติดตามด้วยดวงชะตาในแผ่นเงินหรือแผ่นทองลงไปด้วยวิธีคว่ำหน้าดวงลงไป จากนั้นเอาเส้นผมบิดา มารดา ชั้นโรงใต้ดิน ใช้จันทร์ทั้ง 5 กลบปิดจนเต็ม ปิดทับด้วยทองคำเปลว พระสงฆ์สวดมนต์ถวายพร พาหุงลงท้ายด้วย ภาวตุสัพ พลังคะลัง เสร็จพิธี ปิดท้ายด้วยการถวายจตุปัจจัยไทยธรรม ไทยทาน และกรวดน้ำ พิธีเหล่านี้แม้จะมีพระเป็นผู้ร่วมหรือประกอบพิธีกรรมด้วย แต่เมื่อดูขั้นตอนต่างๆ ประกอบพิธี แล้วไม่อาจจะเรียกได้ว่าพิธีหล่อพระและบรรจุพระเป็นเรื่องของศาสนาพุทธโดย ทั้งหมด มีทั้งพราหมณ์และไสยศาสตร์เจือปนอยู่ด้วย เพราะฉะนั้นที่จะเรียกว่าเป็นชาวพุทธที่แท้ ก็ย่อมจะมองเห็นชัดด้วยตัวเองว่า พิธีกรรมการหล่อและบรรจุพระนั้นมิตรงไหนที่เป็นเรื่องของพุทธ ตรงไหนเป็นเรื่องของพราหมณ์ ของไสยศาสตร์ อุปมาดังว่าการที่จะได้รับประโยชน์ต้องรับประทาน เนื้อปลา แต่ก็อย่าลืมว่าก่อนที่ปลาจะว่ายน้ำได้ ปลาต้องมีก้างปลาเป็นแกนรูป เพราะฉะนั้นพึงใช้ ปัญญาในการพิจารณา

จากลักษณะของพิธีกรรมการหล่อพระยุคโบราณเป็นกระบวนการอันศักดิ์สิทธิ์ที่ผสมผสานทั้งศิลปะ ภูมิปัญญา และศรัทธาเข้าไว้ด้วยกันอย่างลึกซึ้ง มีจุดประสงค์เพื่อสร้างตัวแทนแห่งพระพุทธรูปให้เป็นที่พึ่งทางใจและสืบทอดพระศาสนา ซึ่งถือเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของชาวพุทธ ในอดีตการหล่อพระพุทธรูปไม่ได้เป็นเพียงแค่กระบวนการทางช่างฝีมือเท่านั้น แต่ยังเป็นพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพุทธศาสนิกชน มีลักษณะที่ละเอียดอ่อนและใช้ภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาหลายขั้นตอน เพื่อให้ได้พระพุทธรูปที่สมบูรณ์งดงามและเปี่ยมด้วยพุทธานุภาพ มักจะเริ่มต้นด้วยการเตรียมสถานที่และเครื่องมือต่าง ๆ อย่างพิถีพิถัน มีการอาราธนาพระสงฆ์มาเจริญพระพุทธรูปเพื่อความบริสุทธิ์มงคล เจ้าภาพและผู้ร่วมพิธีจะร่วมกันจุดเทียนชัยและเทียนมงคล รวมถึงถือสายสิญจน์ที่เชื่อมโยงกับเบ้าหลอมโลหะในระหว่างการทำพิธี จะดำเนินไปพร้อมกับการสวดชัยมงคลคาถาและบทสวดอื่น ๆ เพื่ออธิษฐานจิตให้การหล่อพระสำเร็จลุล่วงด้วยดี จุดประสงค์และความสำคัญของการหล่อพระพุทธรูปคือเพื่อเป็นที่กราบไหว้สักการบูชา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและรำลึกถึงพระคุณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อีกทั้งยังเป็นการประกาศพุทธานุภาพให้ปรากฏแก่สาธุชนทั่วไป เสริมสร้างศรัทธา การมีพระพุทธรูปเป็นตัวแทนของพระพุทธรูปช่วยให้พุทธศาสนิกชนได้แสดงความเคารพ ศรัทธา และระลึกถึงคำสอนเป็นศูนย์รวมจิตใจ พระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ทำให้ผู้คนมารวมตัวกันเพื่อทำบุญ ประกอบพิธีกรรมและบำเพ็ญกุศลร่วมกันสืบทอดพระศาสนา การสร้างพระพุทธรูปเป็นการสืบทอดและจรโลงพระพุทธรูปศาสนาให้คงอยู่คู่สังคมไทยมาอย่างยาวนาน เป็นมรดกทางศิลปะและวัฒนธรรมอันล้ำค่าสร้างบุญบารมี มีความเชื่อว่าการร่วมสร้างหรือหล่อพระพุทธรูปเป็นการสร้างบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ จะส่งผลให้ผู้สร้างมีความเจริญรุ่งเรือง เป็นที่รักของมนุษย์และเทวดา และได้เกิดในภพภูมิที่ดี

ความเชื่อเรื่องพิธีกรรมการหล่อพระวิสุทธิพุทธรูปใหม่

พุทธศิลปะ (Buddhist Art) จะเห็นได้ว่าลักษณะการแสดงออกของงานศิลปะที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนา ในยุคปัจจุบัน มีความหลากหลายทั้งรูปแบบและเนื้อหารายละเอียดของผลงานมากยิ่งขึ้น การรู้คุณค่าและความงาม ของงานศิลปะในยุคปัจจุบัน จำเป็นต้องอาศัยการนำเสนอผลงานหรือการวิพากษ์วิจารณ์เพื่อให้ผู้ชมในสังคมรับทราบ ถึงความคิดของศิลปินที่สร้างสรรค์ผลงานออกมา การออกแบบพระพุทธรูปในปัจจุบัน ผู้สร้างมีอิทธิพลต่อความคิด ความต้องการที่เฉพาะเจาะจง และออกแบบทางพุทธศิลป์ตามหลักความเชื่อและศรัทธาตามโนภาพพระลึกได้ตาม เจตนารมณ์ของผู้สร้างเป็นหลัก โดยถ่ายทอดผ่านฝีมือทางศิลปะของศิลปินช่างปั้น ที่ช่างบางกลุ่มจะเป็นช่างที่ได้ ศึกษาเล่าเรียนศิลปะมาโดยตรงจากสถาบันการศึกษา หรือช่างที่มีพรสวรรค์และประสบการณ์คลุกคลีงานปั้น พระพุทธรูปมาจนมีประสบการณ์เป็นที่ยอมรับว่าดีที่สุดในการหล่อพระมีหลากหลายมากขึ้น เช่น บรอนซ์ สำริด ทองเหลือง อลูมิเนียมและไฟเบอร์ การตกแต่งทำสีมีการใช้หลักทางวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้ ทำให้ผลของชิ้นงานพุทธ ศิลป์ในยุคปัจจุบันจึงมีความหลากหลาย งดงาม สมตามยุคสมัย เมื่อมีการสร้างหล่อพระพุทธรูปตามแนวศรัทธา ความเชื่อพิธีที่ประกอบพิธีกรรมการหล่อพระมีความหลากหลาย จัดพิธีมากขึ้นกับงบประมาณการจัดสร้างจัดหา หรือกำลังศรัทธาจากเจ้าภาพ การบวงสรวงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา พาดิน กลายเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมที่สำคัญ เครื่องพิธีบวงสรวงตลอดจนขั้นตอนการบวงสรวง มีการจัดขั้นตอนพิธีกรรมโดยพราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ดำเนินการ และเป็นพิธีกรรมที่รับอิทธิพลมาจากความศรัทธาที่เน้นความยิ่งใหญ่ อลังการ ความงดงามฝีมือในการจัดเครื่องพิธี บวงสรวง เลือกรูปปั้นที่ดีที่สุดเข้าพิธี ตกแต่งประดับประดาจนเปรียบเสมือนหนึ่งเป็นส่วนสำคัญของขั้นตอนการหล่อ พระไปด้วยแล้ว เนื่องด้วยความเชื่อความศรัทธาที่แฝงด้วยการขอวิงวอน เช่น ขอโชคลาภ ขอในหน้าที่การงาน ขอใน เรื่องสุขภาพ ที่แฝงมาจากความศรัทธาจากการหล่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พราหมณ์ผู้นำทำพิธีในการบวงสรวง มักมีโองการหรือบทบวงสรวงที่ใช้เวลาในการประกอบพิธีตั้งแต่ 30 นาทีขึ้นไป และมีการเป่าสังข์ แตร ระฆัง ฆ้อง และการอ่านโองการด้วยน้ำเสียงที่ทรงพลัง มีบทเปิดพระแม่ธรณี และบทอัญเชิญเทวดาเป็นหลักในการเปิดโองการ ตามด้วยบทมนต์พิธีต่างๆตามเวลาและประสบการณ์ของพราหมณ์ผู้ทำพิธี มีการประกอบน้ำมนต์จากการบวงสรวง โดยพราหมณ์และใช้น้ำมนต์นี้ในการพรมเครื่องบวงสรวง มีการโปรยดอกไม้มงคล ประกอบไปด้วย ดาวเรือง กุหลาบ บานไม่รู้โรย เป็นต้น การจุดธูปบูชาปักเครื่องบวงสรวงโดยส่วนใหญ่เป็นเจ้าภาพ และผู้ร่วมพิธีโดยอาจจะเป็นเจ้าภาพ ในเครื่องบวงสรวงนั้นๆ ตลอดการบวงสรวงพราหมณ์จะมีการกล่าวคำขอวิงวอน ขอพรจากเทพเทวดาสี่ทิศสี่ทิศ สลับกับการอ่านคำบูชาเทพเทวดา พรหมยม ยักษ์ พญาครุฑ พญานาค และสิ่งศักดิ์ในสากลโลกทั่วทุกแดนภพทั่ว โลกธาตุๆ และเอ่ยชี้แจงแถลงไขอธิบายถึงของบวงสรวงที่มีอยู่ ณ ที่นั้น และกล่าวคำขอขมาในสิ่งที่ผิดพลาดทั้งโดย ตั้งใจและไม่ตั้งใจ ทั้งที่รู้และรู้เท่าไม่ถึงการณ์ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อัญเชิญมา

ตลอดจนการกล่าวขออนุญาตประกอบ พิธีกรรมและเอ่ยถึงขั้นตอนต่างๆในการหล่อพระเพื่อขอให้ บันดาลให้งานเททองหล่อพระสำเร็จและพระที่หล่อนั้นดำรงคฤทธิธำนาถภาพ ทุกช่วงของการอ่านโองการของพราหมณ์ ผู้ทำพิธีนั้นจะมีการเป่า สังข์ ติฆ้อง ระฆังเป็นช่วงๆ การบวงสรวงทุกครั้งนั้นพราหมณ์ผู้ทำพิธีจะมีกล่าวอัญเชิญเทวดา กลับ และการกล่าวลาเครื่องบวงสรวงหลังจากธูปหมดก้านดอกแล้วทุกครั้ง จึงถือว่าเป็นการเสร็จพิธีบวงสรวงอย่าง สมบูรณ์ พิธีกรรมในการบวงสรวงนั้นในปัจจุบันนอกจากมีการจัดเครื่องพิธีแล้วที่เป็นปฏิบัตินิยมต่อจากการบวงสรวง คือการฟ้อนบูชา โดยนางรำที่แต่งกายในชุดรำที่สวยงามมารำฟ้อน เพื่อถวายบูชาในพิธีกรรม ซึ่งจำนวนของนางรำฟ้อน นั้นขึ้นอยู่กับความยิ่งใหญ่ของการจัดงาน เช่น ถ้าเป็นงานเททองหล่อพระวัดที่มีผู้ร่วมศรัทธามากก็มักจะจัดการฟ้อน

ที่ยิ่งใหญ่ สวยงาม หรือบางครั้งก็มีการจัดฟ้อนจากกลุ่มตัวแทนของชุมชนนั้นๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของงานพิธีกรรมไปตามวิถีในยุคปัจจุบันนี้ไปแล้ว

การจัดพิธีกรรมในการบวงสรวงและขั้นตอนต่างๆในขั้นตอนพิธีกรรมนั้นจะแยกจากพิธีสงฆ์อย่างชัดเจน มีการกำหนดการช่วงเวลาที่แน่นอนโดยผ่านการประกาศหรือแจ้งไว้ล่วงหน้า ในการกำหนดพิธีเททองหล่อพระบาทพระสงฆ์ที่มาร่วมในพิธีจะเททองหล่อพระนั้นจะมีขั้นตอนดังนี้ การไหว้พระ รับศีล สวดชยันโตเมื่อถึงฤกษ์ยามที่กำหนดการเททอง ซึ่งฤกษ์ยามนี้จะได้มาจากการกำหนดให้จากความเชื่อของพระอาจารย์ที่เคารพนับถือหรือพระประธานฝ่ายสงฆ์ โดยขั้นตอนการเททองหล่อพระนั้น จะมีการเตรียมแทนพิธีสำหรับให้ประธานหรือตัวแทนและคณะเจ้าภาพมายืนที่แทนเพื่อหย่อน แผ่นดวง แผ่นทอง หรือ ทองคำแท่งลงในเบ้าเอกและจับสายสิญจน์เพื่อเสมือนหนึ่งว่าได้ร่วมเททองหล่อองค์พระ ส่วนผู้เข้าร่วมพิธีก็จะจับสายสิญจน์ที่โยงไว้ในขณะจัดเตรียมปรมพิธี หรือร่วมตั้งจิตอธิษฐานในการหล่อพระ นอกจากนี้ก็จะมีพระสงฆ์อีก 4 รูป ที่จะเลือกจากทางผู้จัดงานหรือเจ้าภาพนิมนต์มานั่งปรก 4 ทิศ บนธรรมมาศที่มีการจัดเตรียมไว้แต่แรก เมื่อถึงฤกษ์ยามตามกำหนดช่างหล่อพระจะยกเบ้าเอกมายังแทนรับ และนำเบ้าหลอมทองไปเตรียมเท ในช่วงขณะนี้จะใช้เวลาแตกต่างกันไปตามขนาดขององค์พระที่ทำการหล่อ เมื่อทำการเททองเสร็จแล้ว พระสงฆ์ที่เป็นประธานในพิธีจะรดน้ำมนต์หูนองค์พระและโปรยดอกไม้ ถือเป็นเสร็จพิธีการเททองหล่อพระ

เครื่องบวงสรวงพิธีกรรมการเททองหล่อพระ ณ วัดพระธาตุศรีจำปามหารัตนาราม อ.พังโคน จ.สกลนคร
: ที่มาของภาพโดยผู้แต่งบทความ

พิธีกรรมในการเททองหล่อพระ ณ วัดพระธาตุศรีจำปามหารัตนาราม อ.พังโคน จ.สกลนคร
: ที่มาของภาพโดยผู้แต่งบทความ

การเททองหล่อพระ ณ วัดพระธาตุศรีจำปามหารัตนาราม อ.พังโคน จ.สกลนคร

: ที่มาของภาพโดยผู้แต่งบทความ

เครื่องบวงสรวงและพิธีกรรมที่มีในการหล่อพระ พิธีแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน

- พิธีบูชาฤกษ์ บวงสรวงสังเวทเวทดา
- พิธีเจริญพระพุทธมนต์
- พิธีเททอง

การเตรียมการ

- จัดโต๊ะเครื่องสังเวทไว้นอกเต็นท์พิธีในที่อันเหมาะสม
- จัดที่จุดรูปเทียนบูชาฤกษ์ไว้ที่โต๊ะเครื่องสังเวท
- จัดโต๊ะหมู่บูชาพร้อมเครื่องสักการะ (เหมือนพิธีทำบุญทั่วไป)
- จัดเตรียมอาสนะ บาตรน้ำมนต์ กำหญาศาลัดน้ำมนต์ พานสายสิญจน์ ตาลปัตร

กระโถน พร้อมเครื่องใช้พิธีสงฆ์

- เครื่องไทยธรรม ภัตตาหารปิ่นโต หรือภัตตาหารถวายเพล
- ราชวัติฉัตรธง
- ต้นกล้วย ต้นอ้อย
- สายสิญจน์โยงรอบมณฑลพิธี และโยงจากพระพุทธรูปเข้าหาพระสงฆ์
- โลหะต่าง ๆ เช่น เงิน ทอง นาก สำหรับเทหล่อพระ รูป เทียน ดอกไม้สด
- เตา อุปกรณ์หล่อพระ (ช่างหล่อจัดเตรียม)

การปฏิบัติในพิธีกรรมการเททองหล่อพระ

ขั้นตอนที่ 1 พิธีบูชาฤกษ์ สังเวทเวทดา

- ประธานจุดรูปเทียนบูชาฤกษ์หน้าโต๊ะเครื่องสังเวท
- ประธานและผู้ร่วมพิธี จุดรูปปักที่เครื่องสังเวท
- พราหมณ์บูชาฤกษ์ และอ่านโองการ (บวงสรวงสังเวท)

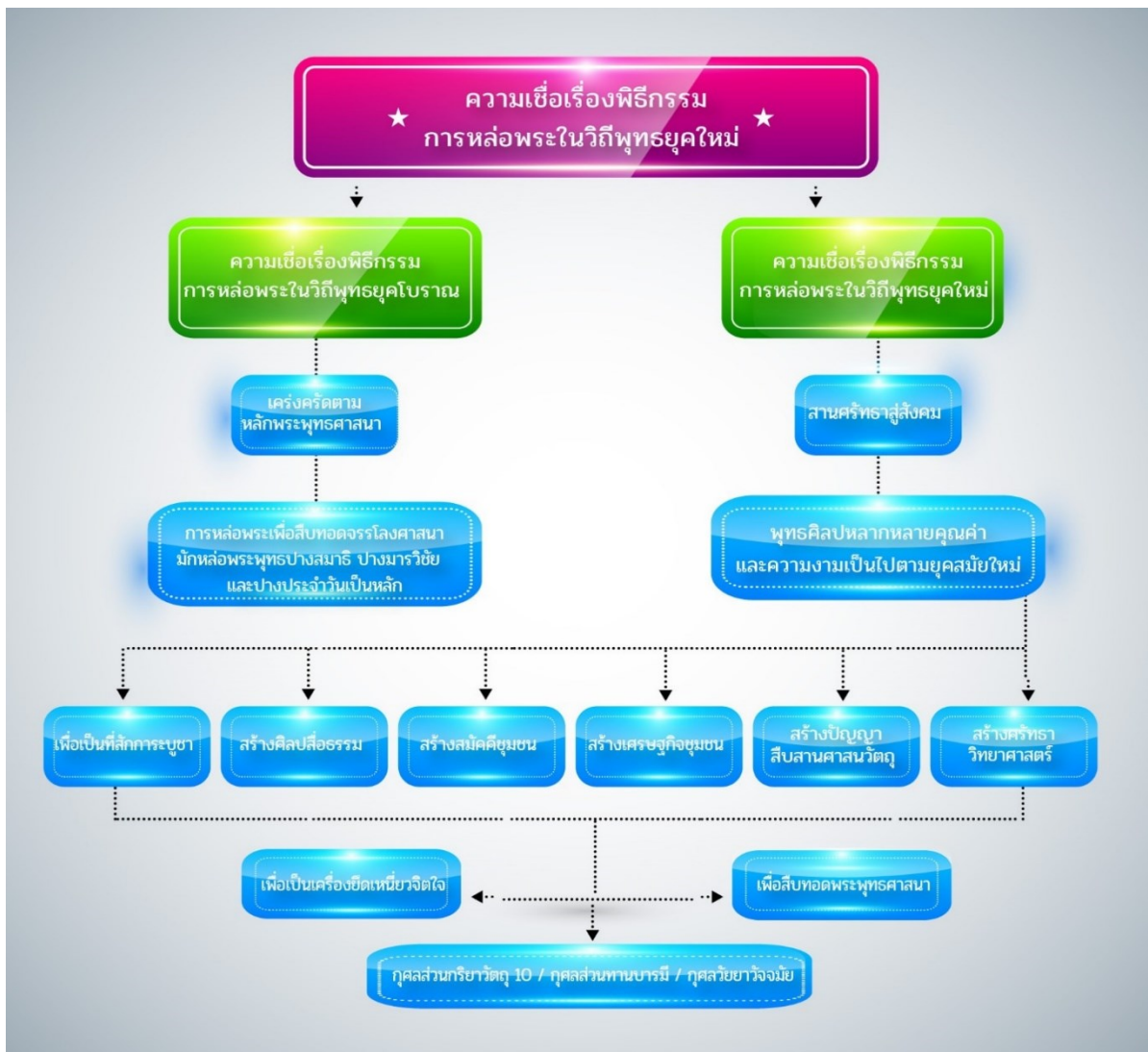
ขั้นตอนที่ 2 พิธีเจริญพระพุทธมนต์

- ประธานจุดรูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย
- สมาทานศีล
- พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์

- ประธานจุดเทียนน้ำมันต์ (เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ถึงบท “อเสวนา.....”)
- พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ตามลำดับจนจบ

ขั้นตอนที่ 3 พิธีเททองหล่อพระ

- ประธานและผู้ร่วมพิธีออกจากเต็นท์พิธีสงฆ์ ไปมณฑลพิธีเททอง
- ประธานจุดเครื่องบูชาที่ได้บูชาสี่ทิศ อธิษฐานขออำนาจบุญกุศล และอำนาจเทวดาบันดาลให้การหล่อพระสำเร็จเรียบร้อยงดงามสวัสดิ์
- ประธานยื่นบนแทนหย่อนแผ่นทอง เงิน นาก และขึ้นทอง
- เงินลงบนช้อนคันยาวที่ช่างหล่อยื่นให้แล้วถือด้วยสายสิญจน์ที่โยงมาเทลงเข้าหล่อพระโดยมีผู้ร่วมพิธีถือด้วยสายสิญจน์ด้วย (ขณะที่เททองพระสงฆ์เจริญพระชัยมงคลคาถา)
- พระสงฆ์ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ที่หุ้มพระช่างประธาน และผู้ร่วมพิธี
- ประธานและผู้ร่วมพิธีกลับเข้าเต็นท์พิธีสงฆ์
- ประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมและปิ่นโตภัตตาหาร (ถ้าไม่มีการถวายภัตตาหารเพล)
- พระสงฆ์อนุโมทนาประธานกรวดน้ำรับพรเสร็จพิธี

แผนภาพแสดงความเชื่อเรื่องพิธีกรรมการหล่อพระวิถีพุทธใหม่ : ที่มาของภาพโดยผู้แต่งบทความ

สรุป

เป็นการสานศรัทธาสู่สังคม ถึงแม้ว่าการสร้างพระพุทธรูปมาจากในอดีตหรือปัจจุบัน ล้วนมีจุดประสงค์อันยิ่งใหญ่เพื่อการสักการะและสืบทอดพระพุทธศาสนา แต่เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไปวิธีการสร้างและแนวคิดเบื้องหลังก็ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย โดยเฉพาะในพิธีกรรมการหล่อพระวิสุทธิพุทธรูปใหม่ ที่นำเสนอความเชื่อและศรัทธาในมิติที่หลากหลายมากขึ้น การหล่อพระในยุควิถีใหม่ศรัทธาจะผสมผสานกับจินตนาการ แต่ในอดีตพิธีกรรมการหล่อพระเน้นความเคร่งครัดตามหลักพุทธานุชา มีการใช้เครื่องไหว้บวงสรวง ข้าวตอกดอกไม้ และการสวดมนต์ภาวนาอย่างพิถีพิถัน โดยนิยมหล่อพระปางสมาธิ ปางมารวิชัย และพระประจำวันเป็นหลัก แต่ในวิถีพุทธรูปใหม่ ความเชื่อและความศรัทธาอันแรงกล้าของผู้สร้างได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของ จินตนาการ ในการสร้างสรรค์องค์พระพุทธรูปในปางที่หลากหลายและแตกต่างกันมากขึ้น แต่การเลือกปางพระยังคงยึดโยงกับพระพุทธรูปประวัติเปิดกว้างให้สอดคล้องกับจินตปัญญาและกำลังทรัพย์ของผู้สร้างแต่ละท่าน ทำให้เกิดความมุ่งมั่นในอาณิสย์ของการหล่อพระที่แตกต่างกันไปตามเจตนาและบุญบารมีที่ปรารถนา อาณิสย์ที่กว้างไกลจากพุทธานุชาสู่ประโยชน์ทางสังคม งานจัดสร้างพระปฏิมาถือเป็น กุศลส่วนวิญญายวัจฉมัย คือกุศลที่เกิดจากการชวนชวนในกิจการอันเป็นประโยชน์ต่อพระศาสนา เมื่อองค์พระสำเร็จสมบูรณ์ พระพุทธรูปย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงพระพุทธรูป ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น กุศลจะเพิ่มพูนขึ้นทุกครั้งที่ได้อาศัยพระพุทธรูปปฏิมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งเป็นการส่งเสริมพุทธศิลป์ให้เจริญแพร่หลาย และสืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ต่อไป นอกเหนือจากด้านพุทธานุภาพแล้วความเชื่อเรื่องพิธีกรรมการหล่อพระในวิถีพุทธรูปใหม่ยังส่งผลต่อสังคมอย่างเห็นได้ชัด การเททองหล่อพระมักก่อให้เกิดความสามัคคีของชุมชนโดยมีวัดเป็นแกนนำในการรวบรวมความคิดเห็นและการทำงานร่วมกัน ชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นการประชุมวางแผน แบ่งงาน ไปจนถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และการเสียสละ ซึ่งสร้างสายใยความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นภายในชุมชน นอกจากนี้ยังสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนจากงานฝีมือ เช่น การจัดทำชุดบายศรี หรือการสร้างสรรค์ชุดพ็อนรำบวงสรวง ซึ่งนำมาซึ่งรอยยิ้มและความสุขให้กับผู้ที่ได้ร่วมอธิษฐานจิตและอนุโมทนาบุญในพิธีกรรม สิ่งเหล่านี้จะกลายเป็นเรื่องเล่าขานสืบทอดกันไปเป็นส่วนหนึ่งของตำนานและประวัติศาสตร์ของพระพุทธรูปองค์นั้น พุทธานุสติเส้นทางสู่ความสุขและความเบิกบานการสร้างพระพุทธรูปเป็นพุทธานุชา ถือเป็น การบำเพ็ญพุทธานุสติ ซึ่งเป็นหนึ่งในกรรมฐาน 40 กอง เชื่อกันว่ากำลังของพุทธานุสติสามารถนำพาผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงนิพพานได้ง่ายที่สุด เมื่อได้เห็นพระพุทธรูปที่งดงามจิตใจย่อมสดชื่น แจ่มใส และนึกถึงพระพุทธรูปอยู่เสมอ ความอิมเมจใจ ความเบิกบานใจ และความสุขที่เกิดขึ้นจากพุทธานุสตินี้เอง จะช่วยให้ไฟแห่งศรัทธาในพระพุทธศาสนามีจางคลาย และยังคงดำรงมั่นอยู่กับพุทธศาสนิกชนตลอดไป สะท้อนให้เห็นว่าการหล่อพระไม่ได้เป็นเพียงแค่การสร้างรูปเคารพ แต่ยังเป็นการสร้างพลังแห่งศรัทธาและคุณงามความดีให้สถิตอยู่ในใจของผู้คนอย่างยั่งยืน

Reference

Books

- Royal Institute. (2011). *Royal Institute Dictionary*. Bangkok: Siriwattana Interprint Public Company Limited.
- Royal Institute. (2011). *Royal Institute Dictionary. In honor of His Majesty*. Bangkok: Royal Institute.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (2539). *Thai Tripitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya*. Bangkok: MCU Press.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (2018). *Buddhist Art: Applied Buddhism*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University Printing House.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Buddhist Festivals and Traditions : Buddhism Group Course Code 000 238 Bachelor's Degree Program* : Mahachulalongkornrajavidyalaya University Printing House.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (2558). *Commentaries Thai Tripitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya*. Bangkok: MCU Press.
- Sakchai Saisingh. (2012). *Important Buddha images and Buddhist art in Thailand. Honorable Mention Book Award Documentary Outstanding Book 2012*. Bangkok: Physics Center Printing House.

Journal :

- Natchapol Kongphan, Phrakhrū Uthitpariyattisunthon, Phrakhrū Uthit Thammakhun. (May – August 2021). Religious Rituals and Behavior of Social Studies Students in the Globalization Era. *MCU Journal Social Development*. 6 (2); 212.

Electronic media

- Durkheim, É. (1915). *The elementary forms of the religious life*. (J. W. Swain, Trans.). George Allen & Unwin. (Original work published 1912). Retrieved from <https://www.gutenberg.org/ebooks/41360> [Online]. (Retrieved July 31, 2025).
- Geertz, C.(1973). *The interpretation of cultures.Basic Books*. Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures. Basic Books*. Retrieved from <https://web.mit.edu/allanmc/www/geertz.pdf> [Online]. (Retrieved July 31, 2025).
- Somdej Phra Buddhakosajarn. *Buddhist Dictionary, Compiled Edition Buddhist Dictionary*. Retrieved from http://84000.org/tipitaka/dic/d_item. [Online]. (Retrieved 1 March 2525)
- Turner, V. W. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Aldine Transaction. Retrieved from <https://archive.org/details/ritualprocessstr00turn> [Online]. (Retrieved 31 July 2525)
- Procedure for performing the ceremony. *Preliminary ceremony*. [Online]. Retrieved from. <https://www.thaichaplain.com> (Retrieved 13 August 2025).

เอกสารอ้างอิง

หนังสือ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา Buddhist Festival and Traditions* : วิชากลุ่มพระพุทธศาสนา ตำรารหัส 000 238 หลักสูตรปริญญาตรี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2561). *พุทธศิลปะ Buddhist Art* : วิชากลุ่มพระพุทธศาสนาประยุกต์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542.เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน).

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2555). *พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย รางวัลชมเชยหนังสือสารคดี หนังสือดีเด่น 2555*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ฟิลิกส์เซ็นเตอร์.

เอกสารเผยแพร่ธรรมะ. (2559). *การปฏิบัติศาสนพิธีเบื้องต้น* กองอนุศาสนาจารย์ กรมยุทธศึกษาทหารบก

วารสาร :

นัชพล คงพันธ์. พระครูอุทิศปริยัติสุนทร, พระครูอุทิศธรรมคุณ. (พฤษภาคม – สิงหาคม 2564) พิธีกรรมทางศาสนากับการปฏิบัติตนนิสิตสังคมศึกษายุคโลกาภิวัตน์. *วารสาร มจร. การพัฒนาสังคม*. 6 (2);211-212.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

เกิร์ตซ์ ซี. (1973). *การตีความวัฒนธรรม. หนังสือพื้นฐาน*. Geertz, C. (1973). *การตีความวัฒนธรรม. หนังสือพื้นฐาน*. [ออนไลน์]. สืบค้นจาก <https://web.mit.edu/allanmc/www/geertz.pdf>. (สืบค้นเมื่อ 31 กรกฎาคม 2025)

เทอร์เนอร์, วี. ดับเบิลยู. (1969). *กระบวนการพิธีกรรม: โครงสร้างและต่อต้านโครงสร้าง. ธุรกรรมอัลตัน*. [ออนไลน์]. สืบค้นจาก <https://archive.org/details/ritualprocessstr00turn>. (สืบค้นเมื่อ 31 กรกฎาคม 2025)

เดิร์คไฮม์, เอ็ด. (1915). *รูปแบบพื้นฐานของชีวิตทางศาสนา (J. W. Swain, แปล)*. George Allen & Unwin. (ผลงานต้นฉบับตีพิมพ์ในปี 1912). [ออนไลน์]. สืบค้นจาก <https://www.gutenberg.org>. (สืบค้นเมื่อ 31 กรกฎาคม 2025).

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์. *พจนานุกรมพุทธศาสตร์*. [ออนไลน์]. แหล่งที่เข้าถึงข้อมูล <http://84000.org/tipitaka>. (วันที่สืบค้น 1 มีนาคม 2568)

คู่มือการปฏิบัติศาสนพิธี. *ศาสนพิธีเบื้องต้น*. [ออนไลน์]. แหล่งที่เข้าถึงข้อมูล. <https://www.thaichaplain.com>. (สืบค้นเมื่อ 13 สิงหาคม 2025).